

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

ПОВРЕМЕНИ СПИС

ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

УРЕЂУЈЕ

А. БЕЛИЋ

УЗ

СТАЛНУ САРАДЊУ

Г. г. А. МЕЈЕ-А, проф. Collège de France, А. СТОЈИЋЕВИЋА, проф. Унив. у Љубљани, К. ЊИЧА, проф. Унив. у Кракову, Љ. СТОЈАНОВИЋА, акад. у Београду, М. РЕШЕТАРА, проф. Унив. у Загребу, О. ХУЈЕРА, проф. Унив. у Прагу, Р. НАХТИГАЛА, проф. Унив. у Љубљани, СТ. ИВШИЋА, проф. Унив. у Загребу, СТ. М. КУЉБАКИНА, проф. Унив. у Скопљу, ФР. ИЛЕШИЋА, проф. Унив. у Загребу, ФР. РАМОВША, проф. Унив. у Љубљани, и Х. БАРИЋА, проф. Унив. у Београду.

Акцентски системи српско-македонских говора.

Акцентуација српско-македонских говора била је већ раније предмет научног излагања и испитивања, и на себе привлачила знатну пажњу. Њоме су се у већој мери бавили Леонард Мазинг, Стојан Новаковић, В. Облак, Љ. Милетић, Мих. Вукчевић, Хр. Матов, Т. Китанчев, Б. Цонев, поред других доста многобројних скупљача и саопштилаца говорне грађе.

Прва вест о акцентуацији ове говорне области, и то мијачкога (дебарскога) говора, налази се у Стељана Верковића, у делу: „Описаніе быта болгаръ населяющихъ Македонію“ (Московскія Университетскія Извѣстія, 1868, друго одељ.; стр. 216—259). Она гласи: „Акцент је у многосложних речи увек на трећем слогу од краја; у везаном говору чак су двосложне речи ненаглашене, јер акцент прелази на последњи слог претходне речи“ (стр. 226). Саопштавајући у софијском „Зборнику за народне умотворине“ I, 1889, текстове из западне Македоније, у једној краткој напомени је К. Шапкарров (стр. 30), затим, рекао у главном исто што и Верковић о акцентуацији тих говора; ново у њега је само то да се та акцентуација простире по целој западној Македонији, сем костурске области.

Опширније ушао је у испитивање македонске акцентуације тек L. Masing. Он јој је посветио један одељак у студији: „Zur Laut- und Akzentlehre der macedoslavischen Dialekte“ (St. Petersburg), 1891, стр. 107—146), и начинио разлику између два акцентска система: између слободне акцентуације у говорима Костура и Лерина, и везане акцентуације у говорима Велеса, Прилепа, Битоља, Кичева, Охрида и Дебра. Први систем Мазинг назива југозападно-македонском, а други северозападно-македонском акцентуацијом. Мазинг је тачно, иако само на основу оскудног материјала објављеног у софијском „Зборнику“ I, 1889, запазио да се акцент прве групе не може сматрати везаним („непокретним“), јер он *може* стајати на другим слоговима сем последњега, — супротно карактеристици коју је о томе систему („Сборникъ“ I, стр. 64) дао Шапкарров, а коју је доцније усвојио и ње

се чврсто, неразумљиво зашто, још држи и Б. Цонев. За северозападну акцентуацију Мазинг је имао лично забележену грађу по говору једног Велешанца и једног Охриђанина, а послужио се и, до тада објављеним, туђим текстовима. Мазинг је нашао да су у тој групи говора све двосложне речи наглашене на другом, а речи са више од два слога на трећем слогу од краја; затим, да акценат пада увек на трећи слог од краја и кад се реч са којим повим слогом, на пр. додавањем члана или енклитике, повећа, или кад се речи стопе у једну целину. Мазинг је констатовао и то да постоји могућност да се не изврши овакво везивање речи у једну целину, и набројао неке такве случајеве. Што се тиче квалитета акцената, Мазинг о њима не говори, али је истакао да у овим говорима дужине не постоје. Најзад је, при крају, покушао да објасни постанак овог акцентског система утицајем македонско-румунског језика, у чему је очевидно погрешно.

Убрзо после тога пристиже много више података о акцентуацији ове, северозападне групе. Китанчев, родом из села Подмочана крај Ресна, објавио је обилну грађу о акценату ресанског говора („Периодическо списание“ ХLI—ХLII, 1893) под насловом: „За ударението върху думитѣ въ рѣсенския говорѣ отъ западно-македонското нарѣчие“ (исто у „Съчинения на Трајчо Китапчев“, Софија 1898, стр. 163—217), а Дримколов (Хр. Матов) обухватио је акцентуацију целе групе у свом прегледу: „Акцентовката на единѣт обсегъ западно-български говори“ („Сборникъ“ IX, стр. 391—408). Оба писца су у појединостима побројали случајеве кад акценат пада на трећи слог, забележили одступања, и покушали свести ове појаве на утврђена правила. И један и други рад имају карактер исцрпног описа материјала, али ниједан не разликује квалитете акцената. Рад Дримколова, ипак, интересантнији је и по обради и по материјалу; он садржи и локалне варијанте. Допуније је послужио као главни извор Б. Цоневу за преглед акцентских система македонских говора („Сборникъ“ XIX, 1903, и исто у: „История на българският езикъ“, Софија 1919, стр. 424—495).

Стојан Новаковић је (у „Arch. für slav. Ph.“ XV, 1893) први и једини писао о акцентуацији тзв. корчанског говора, који је још и данас сачуван у језичкој оазису у селима Бобошциди и Дреновенима крај Корче. Он је у овом говору нашао два акцената: један кратак који је забележио са ˘ , и који „није увек тако оштар као у Срба, него је често као у средини између ˘ и ˘ “; затим један дуг, који је забележио са ˘ ,

али који је нешто „краћи и блажи“ од српскога $\hat{}$. Новаковић је, још, запазио да у том говору не постоји високи акценат ($\acute{}$), али му се по неки пут учинило да је чуо благи акценат ($\grave{}$) као споредни, али врло слаб тон испред $\hat{}$. О месту акцента Новаковић није рекао ништа, једино се из наведене грађе види да је акценат увек на другом слогу од краја. Мада су Новаковићеве белешке о корчанском говору биле објављене доста давно (1893), накнадна и допунска проучавања о том говору уопште, па ни о његовом акценатском систему није вршио нико. Изгледа да је негативна критика која је дошла са бугарске стране (в. Милетић: „Български Прегледъ“ I, стр. 216), неоправдано поткрепила опште мишљење да сви македонски говори имају само један акценат, и то акценат интензитета, те се овом говору давало мало важности. Пстина, Облак је узео у одбрану Новаковићеве констатације о квантитету у корчанском говору (в. „Macedonische Studien“, стр. 87—88), али ни он, као ни Милетић, није говорио на основу личних запажања. Ипак је Облак у западним говорима које је лично проучавао, чуо дужине (v. l. c.), само је то истицао одвећ бојажљиво.

Облак је, у поменутом свом делу, пружио и доста података за акценгуацију говора на доњем Вардару и у околини Солуна. За ту област дао је врло користан материјал и Мих. Вукчевић („Jezik u Kerečkom s udiljnim obzirom na opće mačedonizme“ у „Radu“ Jugosl. Ak., knj. 145). Вукчевић је напав да је акценат тих говора експираторан, а, што се тиче места, да „тежи за тијем да остане гдје је и био“.

О акценгуацији осталих говора не постоји ни једно нарочито испитивање, али има доста објављених, са неједнаком вредношћу акцентованих, текстова прича, песама, пословица, и сл., у софијском „Сборнику“, „Пер. Спис.“, и т. д. И ове говоре обухватио је у своје већ поменутом прегледу Б. Цонев. Овај писац, такође не разликујући акценатске квалитете у македонским говорима, и већином служећи се напред наведеним радовима и текстовима, налази да македонски говори знају за пет акценатских система с обзиром на акценатско место: 1, неодређено-непокретна (тросложна) акценгуација у говорима области Кратова, Кочана, Штина, Радовишта, и Струмице; 2, полуопређена двосложна акценгуација у говорима области Водена, Меглена, Ђевђелије, Гуменце, Кукуша, Дојрана, и северозападно од Солуна; 3, такође полуопређена двосложна акценгуација (али друкчије него претходна) у говорима области Тиквеша и Мориова; 4, опређена другосложна

акцентуација у области Кајалара, Лерина, Костура, Корче, и Доње Преспе; и 5, определена трећесложна акцентуација у целој осталој северозападној Македонији.

Мада је, у погледу места акценга, грађа којом се служио Цонев, местимично у главном добра иако непотпуна, он је не само распоредио говоре према месту акценга погрешно, него је погрешно карактерисао и акцентске системе, на силу прелазећи преко факата. Зато његов преглед ништа није учинио да се добије јаснији поглед у унутрашњу структуру македонске акцентуације, у међусобни историски однос самих акцентских система, и могући процес њиховога образовања.

Цео посао је, према томе, захтевао ревизију. Овим радом ми смо је начинили. Послужили смо се материјалом лично сакупљеним између 1914—1919 год. у целој области о којој је реч, и проверавајући оно што је већ познато.

Проучавање говоре назвали смо српско-македонским јер су постали на бази једне групе српских (штокавских) говора који су се врло рано оцепили од заједнице и дошли у присан додир са источно-македонским говорима, те с њима заједно сачували и развили извесне језичке црте. Опширније је ово схватање образложио А. Белић у књизи „La Macédoine“, Paris 1919, стр. 216—245 (в. и наш реферат о тој књизи у „Прилозима за књижевност, језик и т. д.“ I, Београд 1921, стр. 124—125). Ограничавајући област српско-македонских говора, пошли смо са гледишта да се као такви имају сматрати они говори око Вардара и у суседству који, поред осталог, имају замену старог ж друкчију него данашњи штокавски; затим, који разликују два стара полугласника; који имају *e* место *ь*; *h* *ћ* место *tj* *dj*; групу меко *шч*; *-ю* место *-а* у генитиву сингулара заменица и придева, и завршетак *-ме* место *-мо* у првом лицу множине код глагола. Ипак смо у овај преглед унели и неке говоре на југозападу и југоистоку који су, по свој вероватности, источно-македонскога порекла, али је то учињено зато што су њихови акцентски системи једна од црта коју су заједнички развили са српско-македонским говорима, те би без њих преглед био непотпун и извршени процеси нејасни.

Поједине говорне области назвали смо у главном по централној вароши сваке од њих, како је то већ у употреби не само у досадашњим публикацијама, него и у самог становништва тих крајева. Начинили

смо изузетак са областима Тиквеша, Мориова, Меглена, Преспе, јер оне ни у домаћег становништва немају називе по централној вароши.

При обележавању акцента употребљавали смо знаке уобичајене у штољавском, и у истом значењу; једино ' означаваће не високи акценат, него уопште место акцента у говорима који имају акценат интензитета.

За изговорне нпнансе појединих гласова употребићемо ове особене знаке:

а) за вокале: \ddot{a} = отворено *a*; e = затворено *e*; \ddot{e} = отворено *e*; o = затворено *o*; o = отворено *o*; v = редуцирани вокал уопште и замена старог *ж*; v^{a} , v^{e} , v^{i} , v^{o} , v^{u} значе редуцирани вокал који има боју вокала означеног изнад v ; a^{a} , e^{a} , i^{a} , o^{a} , u^{a} значе вокале с бојом вокала који је изнад њега; v изнад вокала значи његову краткоћу; — изнад вокала или сугласника значи његову дужину; vo , ea , ia , eo значе дигтонге; вокал који је испао биће забележен, кад треба, апострофом.

б) за консонанте: k , i и i^{k} , i^{i} значе средње-лингвално *k*, *h*; p , h и l су умекшани сугласници; l је тврдо *l*; пошто су гласови *ш*, *ч*, *ж*, *џ* увек умекшани, нећемо их бележити особеним знаком; глас *x* биће забележен као v кад је на путу да се развије у вокал, а као v или v^{a} или a^{a} кад се од њега развио вокал, ако се већ није асимиловао с претходним вокалом; знак z значи полуоклузив *dz*.

Српско-македонски говори се, на основу наших проучавања, по историском развитку своје акцентуације и по данашњим особинама њеним, цепају на три групе: А, групу са разносложном акцентуацијом; Б, групу са ограничено-разносложном акцентуацијом; и В, групу са т. зв. везаном акцентуацијом.

Прва група, коју ћемо у току излагања, ради краткоће, звати групом А, налази се на југоистоку, и обухвата говорне области Кочана, Штипна, Радовишта, Струмице, Дојрана, Бевђелије, Кукуша, говоре који су сев.-зап. од Солуна и на доњем Вардару, Пазара (Јенице-Вардара), Меглена, Његуша, Водена, и Кајалара.

Друга група обухвата говорне области Костура, Лерина, Мориова и Тиквеша. Краће ћемо је звати костурско-тиквешком или групом Б.

Трећу групу сачињавају сви остали говори на северозападу од поменутих области, те бисмо је могли назвати и северозападном групом.

Акцентуацију прве (А) и друге (Б) групе прегледаћемо упоредо због лакшег прегледа грађе, а и зато што се, због извесних њених особина, поређење само собом намеће.

Акцентуација југоисточне и костурско-тиквешке групе.

Особине акцента. Ови говори изгубили су старе, етимолошке дужине, и данас имају акцент интензитета. Овај акцент није у свима говорима ових двеју група подједнако енергичан. Нама се чини да је умесно разликовати више ступњева интензитета код говорá са оваквим акцентом, као и чинити разлику између оних који су брже и који су спорије препли скалу развића, односно који су се на појединим ступњевима дуже, а који краће време задржали, или који су, дошавши до једног ступња, пошли у обрнутом правцу развића. Утврђено је да акцент интензитета собом повлачи и гласовне измене које су у вези са мером његове јачине пошто од ње зависе и измене вокалне боје, висине тона и дужине, што значи и веће или мање померање првобитних односа међу наглашеним и ненаглашеним слоговима, и следствено, померање акцентског места под одређеним условима.

Генерална теорија о акценту имала би да прецизно утврди механички однос између свих ових појава, али генерална проучавања акцента уопште, па ни оваквог нашега, нису толико напредовала да бисмо на овим говорима извршена опажања само имали да саобразимо готовим теоријама. Наша лична, пак, проучавања су још у своје почетку, без дефинитивних резултата ширих сразмера, пошто их вршимо на говорима чија је прошлост тамна и о којој, у главном, за сада можемо имати само претпоставке, с тога ћемо се, овде, задржати једино на истицању потребе да се о поменутој разлици у јачини акцента интензитета при испитивању оваквих говора води рачуна.

У говорима ових двеју група одиста постоји локална разлика у интензитету акцента и у његовом ступњу развића. Говори Штипа, Кочана, Радовишта и Струмице, на пример, данас немају исту меру интензитета акцента као говори јужно од њих, т. ј. говори Дојрана, Бевђелије, Кукупа, сев.-зап. од Солуна, на доњем Вардару, Пазара, Меглена, Водена и Кајалара. Али и међу њима самима, иако имају већу јачину него говори Штипа, Кочана и т. д., има разлике у ступњу јачине. Даље, говори костурско-тиквешке групе који такође имају блажи облик акцента интензитета, изгледа да нису увек имали паралелан развитак, него је, на пример, лерински говор у једној ранијој епохи био даље отишао у том развитуку, па се доцније вратио, да би се данас, како изгледа, понова упутио пређашњим правцем заједно с целом својом групом у којој

се та ова тенденција даје запазити. У Тивешу и Меглену имају Муслимански блажи акценат интензитета него Хришћани, н. т. д.

Ова локална колебања, на околико пространој територији коју смо узели за предмет студије, нисмо у могућности прецизно сва забележити, тим пре што смо њихову важност увидели тек при крају прикупљања грађе, али на њих указујемо, остављајући подробније документовање карактеристику специјалној студији на основу експериментално-фонетичких испитивања. За сада ћемо, међутим, изложити наша досадања ухом вршена опажања о особинама акцената снажног интензитета и поремећајима у приликама квантитета, тонске висине и вокалне боје који су с њиме у вези. А акценат благог интензитета био би акценат онога говора у коме су, у односу на акценат квантитета или музички акценат, поменути прилике мање померене, или се оне, у односу на акценат снажног интензитета, срећу ублажене.

Вокал погођен акценатом интензитета је кратак, али је, наравно дужи од ненаглашеног вокала. Ненаглашени вокали се редуцирају. Редуција ненаглашених вокала појављује се не само у скраћивању дужине него и у облику промене вокалне боје. Ова измепа је у толико већа у колико је снажнији акценат интензитета. Како интензитет у појединим говорима варира, то ни ове измене нису свуда ни увек, па ни у једном истом личном изговору, достигле исту меру. Отуда је тешко сваки пут тачно забележити фонетски облик једног ненаглашеног вокала, а могуће је једино разазнавати крајње тачке изговора и правац промена. Редуцирани вокали овако мењају своју боју: $o > y > \text{ö} > \text{ɔ}$; $e > u > \text{ë} > \text{ɛ}$; $a > \text{ä} > \text{ɐ}$; $y > \text{ÿ} > \text{ɤ}$; $u > \text{ü} > \text{ɜ}$. Н. пр.: *стотина* > *стутина* > *стѣтина*; *онден* > *ондин*; *пјестен* > *пјрстѣн*; *дѣсет* > *дѣсѣт*; *патати* > *пѣтати*; *капак* > *кѣпак*; *ронкичка* > *ронкичкѣ-та*; *крѣстѣвицѣ-та*, и т. д. Има случајева где је једном добивено ɔ од ма кога вокала почело добијати боју вокала *a*, н. пр.: *недеѣла* (= недеља) у Дојрану, *дѣвѣт* (= девет) у Водену, *идѣт* (Зл. п. през.), и т. д., што би значило слабљење акцената интензитета. Вокали *u* или *e* у слогу непосредно после наглашеног вокала дају *j*: *дванѣјсе*, *шурнѣјница*, и т. д.

Ово су, мање или више, познате ствари из запажања раније објављених. Стога се на њима нећемо дуже задржавати. Као нов податак истичемо да су ненаглашени вокали, у овим нашим говорима, на крају речи у отвореним слоговима непосредно после акцената, као и они који су више удаљени од њега, мање изложени промени вокалне боје

него вокали у истом подложјају у затвореним слоговима. У примерима као *село*, *дјуша*, *широка*, *стутина*, *кјумата*, *чѣница*, и сл., крајњи вокал чува своју боју како је врло скраћен; док у затвореним слоговима имамо: *пѣпук*, *јавур*, *тѣнук*, *плѣтук*, *нѣуф*, *плѣмин*, *рѣмин*, *пѣрстѣн*, *ијштѣр*, *мѣсци* или *мѣси*, *пѣјѣк*, *кѣпѣн* (трсни придев), *тѣпѣн*, *вѣзѣл*, *дѣрум* (1 л. сг. през.) — *дѣриш* (2 л. сг. през.); исто тако *прѣдум* — *прѣдиш*, али *прѣде* (3 л. сг. през.), *сѣчум* — *сѣциш*, али *сѣче*, и т. д. С друге стране, опет, у затвореним слоговима ненаглашени вокал боље се чува него у отворенима у оваквим случајевима: *рѣнчичкѣ-та*, *бѣвичкѣ-та*, *крѣвичкѣ-та*, и сл., (као и у *нѣничка*, *лѣвичка*, и сл., у слогу *-кич-*, *-бич-*, *-вич-*, и т. д.).

Ненаглашени вокали могу се толико редуцирати да потпуно испадну. Ово се најчешће догађа у отвореном слогу непосредно после акцента ако је акценат на трећем слогу од краја, н. пр.: *дјуш'-та* м. *дјуша-та*, *наше-то* > *нашѣо* (Воден), *кѣрна-та* > *кѣрн'-та*, *рѣпа-та* > *рѣп'-та*, *плѣча-та* > *плѣч'-та*, *дјѣнка-та* > *дјѣнк'-та*, *шѣјка-та* > *шѣјк'-та*, *свѣта-та* > *свѣт'-та*, *имаме* > *им'ме* (Воден), и сл.; затим непосредно после акцента у отвореном слогу и у вишесложњим речима кад је акценат на четвртом слогу од краја, н. пр.: *јѣр'бица* (= јаребица) у Дојрану, *брѣдавица* > *дрѣд'вица* у Пѣтросу; кад се, пак, овакве речи повећају с чланом за још један слог, редуцира се и претпоследњи слог до испадања; *јѣребица-та* > *јѣр'биц'-та*, *брѣдавица-та* > *брѣд'виц'-та*, и т. д. Наравно, у крајњем отвореном слогу нема те редукције.

Ненаглашени вокали мењају боју друкчије него што је мало час поменуто кад су непосредно после акцента а у контакту с наглашеним вокалом. Они се тада с њим асимилију; н. пр.: у 3 л. сг. през. је за све глаголе општи наст. *-е* кад се основа свршава на сугласник (н. пр.: *пѣче*, *ѣде*, *ѣјде*, *вѣле*, *нѣсе*, *вѣке*, *чѣве*, *плѣве*, и т. д.), али, напротив, имамо *крѣи* м. *крѣје*, *жѣи* м. *жѣје*, *зѣ* (= зева), *ириѣ* м. *ирије*, *ткаи* м. *ткаије*, *знаѣ* м. *знаје*, *лаѣ* м. *лаје*, *сѣ бѣѣ* м. *се бѣје*, *дѣѣ* м. *дѣе* од *дѣјѣм*, *пѣѣ* од глагола *појити*, *крѣѣ* м. *крѣје*, *дјуѣ* од глагола *дувам*, *плѣју* м. *плѣјје*, *чјуѣ* м. *чјује*, после испадања међувокалног *ј* (у Дојрану). У Пѣтросу пак *ј* се чува, и зато ти облици гласе: *чјује*, *знаје*, и т. д. У 1 л. сг. през. од истих глагола, у Дојрану: *дѣѣм*, *крѣиѣм*, *пѣиѣм*, *жѣиѣм*, *сѣ бѣѣм*, *ириѣѣм*, *траѣѣм*, *знаѣѣм*, *умѣѣм*, *дјуѣм*; иначе: *пѣшум*, *разбѣрум*, *пѣчум*, *сѣчум*, и т. д. Исто тако, док у 3 л. па. през. глаголи са сугласником на крају основе имају наст. *-ѣт*, н. пр.: *имѣт*, *пѣшѣт*, *пѣрѣт*, *сѣчѣт*.

и сл., глаголи са вокалом на крају имају наставак са асимилованим вокалом: *дайт, знайт, ирайт, умѣт, зѣт, крийт, пийт, добт, сѣ бѣт, кроѣт, дјуѣт, пљуѣт*, и т. д. У Зл. пл. аориста и имперфекта, после испадања међувокалнога *x*, тај облик гласи: *имаѣ, јѣдѣ, крѣдѣ, плѣтѣ, носѣ, криѣ* (импф.), *кријаѣ* (аорист), и т. д.

У вези с овим појавом је још један ефект акцента интензитета. Услед квантитативне редуције ненаглашених вокала, сугласник којим почињу ненаглашени слогови губи експлозивност испред тако редуцираног вокала и постаје имплозиван, те се због тога, у читавом низу случајева, нарочито ако је сугласник *л, р, м, н, в, з, ж*, изврши метатеза у истом слогу, тако да редуцирани вокал добије место испред сугласника, и, дошавши у контакт с наглашеним вокалом, асимилује се с њим. Н. пр.: *сѣдо-то > сѣѣл-то, рибаре-то > рибѣѣр-то, слама-та > слаѣм-та, пѣна-та > пѣѣн-та, слива-та > слиѣв-та, попове-то > попѣв-то, коза-та > коѣз-та, кожа-та > коѣж-та*, и т. д. Метатеза се врши, али не и асимилација, у именичким облицима за плурал са наст. *-и*, које се редуцира до *ј*, н. пр.: *кони-те > којн-те, жѣни-те > жѣјн-те*, и сл. У говорима са блажим акцентом интензитета, међутим, чује се само продужен сугласник у таквим случајевима: *кѣл-та, сѣл-то, коѣз-та*, и сл., или сам о редуцирани вокал: *слаѣм-та, коѣз-та, слиѣв-та*, и т. д. О овој метатези, и свему што је с њом у вези, другом приликом говорићемо подробније.

Висина тона у наглашених и ненаглашених вокала несумњиво је у вези са природом акцента интензитета у свима његовим вариацијама. У говорима са акцентом снажнога интензитета наглашени вокал је центар јачине, и зато је он најнижи тоном, док су ненаглашени вокали, изгубивши део своје јачине, тоном виши. Вокали слогова испред акцента (ако их је више) не истичу се међусобно великом разликом у висини тона, али слогови после акцента имају јаче међусобне разлике. Вокал слога који је непосредно иза акцентованог слога, осетно је виши како од акцентованог тако и од слога који после њега долази. Зато се он у највећем броју случајева најлакше редуцира, док се слог после њега боље чува; пор. примере *рѣпѣ-та > рѣп-та, цѣрѣве, сѣрѣме, ѣмме*, и т. д. Ако је, пак, акцент на четвртном или петом слогу од краја, вокал другог слога по реду иза њега је нижи и јачи од претходног, само ипак не толико да би се могло рећи да на себи носи споредни акцент; али он очигледно у себи има услове за развијање споредног

акцента: пор. *крáстъ|вѣца* — *крáстъ|вѣц'-та*; *брáд'вѣца* — *брáд'вѣц'-та*, *лѣсту|вѣчка* — *лѣсту|вѣчк'-та*, и т. д., где -ѣ- значи вокал на коме се може развити споредни акцент. Вокал крајњег слога у овим случајевима је тоном најнижи и најјачи међу свима ненаглашеним слоговима.

У говорима са акцентом благог интензитета наглашени вокал, кад је тај акцент типичан, није нижи од ненаглашених вокала, али је тонска разлика између њега и ових ублажена и мања него у штокавском између вокала наглашених са *˘* и вокала ненаглашених слогова. Колика је та разлика у штокавском, о томе ће се наћи обавештења у нашем проучавању општога акцента (б. М. Ivcovitch: Contribution à l'étude des intonations serbes, Revue de Phonétique II, стр. 201—212). Због те ублажене разлике у висини тона, овај акцент чини утисак нечега тупог на ухо једнога штокавца. Међу ненаглашене слоге ако их је више, висина тона распоређена је трохејски, а виши слогови имају већи интензитет који, у датим приликама, постаје и прави споредни акцент (забележен овде знаком *˘*), н. пр.: *воденѣца* > *вѣденѣца*; *зáпишите-го* > *зáпишѣте-го*, и сл.

Место акцента. Говори ових двеју група су и у погледу места акцента претрпели знатне измене, и на бази старе акцентуације развиле нове системе.

У акцентуацији говорâ групе А даје се констатовати: 1, разносложност; 2, парадигматичност акцентског места.

I. Под разносложношћу акцентског места разумемо особину да акцент може пасти на који било слог у једној речи, без обзира на то на коме је месту слог. Према томе, акцент може стајати на крајњем слогу; н. пр.: у облицима аориста *плáтих* — *плáти* — *плáти*; *търчкѡм, тѡ-ѡј, рибáр*, и т. д. На другом слогу од краја: н. пр.: *сѣло, дѣша, ѡко, кѡнци, нѣсук, чѣтврѣтук*, и т. д. На трећем слогу од краја: н. пр.: *бá-бичка, жáбичка, калѣѣрка*, облици 1 и 2 л. пл. през. *нѡсѣме* — *нѡсите*, и импф. *нѡсиѣме* — *нѡсиѣте*, и т. д. На четвртом и петом слогу од краја: н. пр.: *јáр'бица* — *јáр'биц'-та*, *лáстѡвица* — *лáстѡвиц'-та*, и т. д. Све ово важи за све говоре ове групе, и, према томе, нетачна је класификација Б. Цонева по којој говори јужно од Беласице и говори Водена-Кајалара не би ту особину могли имати. Они ту особину имају заједничку са говорима Кочана, Штпа, Радовишта и Струице.

II. Ови говори генералисали су једно акцентско место кроз парадигму једне речи и кроз све њене изведене облике. Н. пр.: облик за

сг. *жéна*: са чланом *жéн-та* (или *жéй-та*), облик за дуал и пл. *жéни*: са чланом *жéјн-те* (< *жéни-те*); *косáч*: са чланом *косáч-о*, дуал *косáча*, пл. *косáчи* (или *косáче*): са чланом *косáчи-те* (или *косáче-то*); *злáтен* — *злáтна* — *злáтно*: пл. *злáтни*, са чланом *злáтён-јо* (Дојран) или *злáтнјо*, *злáтн-та*, *-то*, пл. *злáтни-те*; облици през. у глагола *търчум* — *търчиш* — *търче* — *търчйме* — *търчйте* — *търчът*; облици аориста *търчáх* — *търчá* — *търчá* — *търчáње* — *търчáгте* — *търчáа*; облици импф. *търчах* — *търчише* — *търчише* — *търчагме* — *търчагте* — *търчáа*, и т. д.; облици тривног придева *копáн* — *копáна* — *копáно*, у пл. *копáни* или (у Дојрану, Кукушу) *копáн* — *копáна* — *копáно* — *копáни*; и т. д.

Кад се прегледа цео материјал ових говора, пада у очи да отворени крајњи слогови врло ретко посе акцент: са њих је акценг с малим изузетком увек повучен на претходни слог. Иако је то у највећем броју случајева могло бити извршено путем генерализације, ипак се за извесне речи не може рећи да су тај повучени акценг добиле баш на тај начин, пошто, у старијој епохи, нису имале облика с акценгским местом на претпоследњем слогу. Такве су н. пр. именице типа *добитук* (сг.): *добитци* (пл.) којима одговарају у ст. шток. акценгуацији *добитк*: *добитиц*, са акценгом на крају не само у оба номинатива него и у свима осталим косим падежима сем ген. пл., за који, пак, се не може рећи да је утицао на све остале; такви су облици презенса глагола типа шток. *търчйм* који овде гласе: *търчум* — *търчиш*, и т. д. Очевидно је да се за говоре ове групе мора претпоставити један стадиум развитка у коме је акценг с отворених крајњих слогова био *фонетски* померен на претходни слог.

Оваквом закључку не противи се материјал ових говора. Данас на отвореном крајњем слогу стоји акценг само у неколико случајева, а то су: 2 и 3л. сг. аориста (*търчá* — *търчá*), и ж. и ср. р. речн *áднá* — *áднó* од *áднн*. У поменутих облицима јасно је да је такав акценг унесен из других облика, и то у *áднá* из облика м. рода, а у 2 и 3л. сг. аориста из осталих облика аориста. Ово су сви, и једини, случајеви акценга на последњем слогу у овим говорима за које би се смело тврдити да су постали на домаћем земљишту. Акценг на отвореном крајњем слогу у бројева *пáдџсé*, *шнјсé*, *сгдлмдџсé*, *дџвдџсé* (Дојран) не мора се убрајати у ове случајеве јер крајњи слог не треба сматрати отвореним пошто је крајње *-т* могло отпасти тек кад је гласовни закон о повлачењу

четвртук и сл. који немају употребу у пл., могли су добити акценци из облика за ген. сг. у време док је он још био у употреби. Ако би то било тачно, значило би да појав повлачења акцента с отвореног слога датира из времена пуније деклинације. Али, ипак, није немогуће да је акцентски облик *песук* и сл., у именица без дуалног и плуралног облика, могао бити добивен и према осталим именицама са завршетком на *-эк* које су повукле акцент према облику за плурал (у коме је крајњи слог отворен, и због тога акцент умерен), као што је именица *добитук* — *добитци*, и сл. У Дојрану, затим, забележили смо *урел* — *уреле* (пл.) *нител* — *нителе*, док је у суседном селу Никуличу *пѣтѣл* — *пѣтми*. Случај *урел* — *уреле* и *нител* — *нителе* показује да је акцент крајњега затворенога слога у облику за сг. био продуктиван, што значи да се он чувао на свом месту, и да фонетским путем никад није био умерен у једном делу говора који данас чине групу А.

Налазимо, према свему, да се мора претпоставити да су у основу говора ове групе ушли говори са различним акцентским стањем у погледу места акцента, и да је један њихов део фонетским путем био повукао акцент с крајњих слогова, како с отворених тако и са затворених, док су други говори још чували акцент на крајњим слоговима у целини или бар на затвореном слогу. Ти говори су се измешали, те је фонетски закон о повлачењу акцента нарушен, и у новом периоду акцентуација се развијала само у правцу изједначавања према затеченом материјалу у акцентским облицима. Само тако се могу разумети дублети *брѣл* — *брѣи* и *урѣл* — *урѣи*. Данас је тешко рећи који су међу овим говорима у периоду пре мешавине били са старијим стањем акцентуације, пошто су утонули у заједници, али извесну светлост на то питање баца факт да се у говорима групе Б данас чува необкрњен гласовни закон о повлачењу акцента са свих крајњих слогова, а, доцније, видећемо да је и у сев.-зап. групи извршено померање акцента ка почетку речи гласовним путем, док говори који се налазе источно од групе А чувају акцент на крајњем слогу.

Акцентски систем говора групе Б има ове одлике; 1, разносложност као и говори групе А, али с ограничењем да акцент никад не може бити на крајњем слогу, него се без изузетка повлачи на претпоследњи слог; 2, делимичну парадигматичност.

1. Говори групе Б могу имати акцент на свима слоговима сем последњега. Б. Цонев, у својој књизи (в. ор. с. стр. 459), тврди за ко-

стурски говор да је „строго парокситоненъ“. Костурски говор, међутим, има потпуно исте принципе акцентског система с леринским, мориовским и тиквешким говором. И у костурском говору, као и у овим другима, има читав низ случајева с акцентом даље од другог слога. Н. пр.:

1. Називи места, којих у својој грађи имамо забележено преко стотину, са акцентом на трећем слогу, као: *Лажени, Петораџи, Лескоец, Офчарани, Тџурија, Нејован, Кабџиџица, Петалино, Виталишта, Чаништа, Паралово, Скочивир, Мелница, Коноплати, Лабаница, Сетома, Поздиџиџа, Загоричани, Жиковиџа, Сирочани, Аноскеп, Бесвица, Пиџитино*, и т. д.; са акцентом на четвртом слогу: *Борешница, Ноокази, Ноолени* (Лерин).

2. Поједине именице: *благовец* (празник *благовести*), *пладнина*, *работа*, *сабота* (Тиквеш) — *сџмбота* (Костур), *вџелџца*, *бородиџа*, *бојарџиџа*, *калуџериџа* (Костур), *невидџиџа*, *бабџиџа*, *невџстџиџа*, *побџурџа* (Костур), *Амџериџа*, и т. д., које све са чланом задужавају акцент на истом месту: *бабџиџа-та*, и т. д.; поред тога, двосложне именице кад су с чланом задржавају акцент нечланованог облика: *брџтџе-то*, *мџнде-то*, *Гџерманџе-о(т)*, *празник-о(т)*, и т. д.

3. Придеви и придевне заменице: *срџбрџен* — *срџбрџена* — *срџбрџено*, *златџен* — *златџиџо* (са чланом), *висок-џо* и *џољем-џо* (Костур), *брџатова* — *брџатово*, *бџукова* — *бџуково*, *дрџенова* — *дрџеново*, *џирова* — *џирово*, *јасџенова* — *јасџеново*, *неџова* — *неџово*, *сџестрим* — *сџестриџа* — *сџестриџино*, *мајџина* — *мајџино* (али у Костуру: *сџестрим* — *сџестриџина*, *мајџин* — *мајџина*, и сл.), *сџеџаква* — *сџеџакво* (Лерин), *свџеџаџоф* — *свџеџаџа* (Тиквеш и Костур), *сџеџоџа*, *ниџоџа*, *вољџава*, и т. д.

4. Бројеви: *неџдесе* (у Костуру *неџндесе*), *седџмдесе*, *осџмдесе*, *деџедесе* (у Костуру *деџндесе*).

5. Глаголски облици: 1 и 2 л. пл. през. *ноџсџме* — *ноџсите*; импф. *вџераџте*, *неџчите*, *сџчите*, *саџдите*, и т. д., од простих, а од сложених глагола *ноџмџи*, *исџнџи*, *ноџсаџи*, и т. д. Затим облици презенса са негацијом: *не џаџам* — *не џаџаш*, и т. д.

6. Прилози: *неџоџаш*, *џџмосџа*, *ниџоџ-пат*; *вџистџина*, *ниџпоџон*, и т. д.

7. Заменице с предлогом: *соџ него*, *од него*, *џа неџа*, *од неџа*, и т. д. у Костуру: *на неџа*, *на него*, *на неџи*, *со неџи*, и т. д.

II. Особина да се акцентско место стабилизује на одређеном слогу једне речи кроз све њене облике, у овим говорима спроведена је само делимично. Та прџа налази се, н. пр., у свих именица ж. и ср. рода које

се свршавају на вокал, без обзира на то да ли је првобитно акценат био на крају или пе: *баба* — *баби* (пл.) и са чланом *баба-та* — *бабите* као и *дјуша* — *дјуши* и са чланом *дјуша-та* — *дјушите*, и т. д. О именицама које имају место акцената даље од другог слога, није потребно говорити пошто промене акцентског места у њих ни у старој акцентуацији није било у облицима који су овде у питању, сем у малом броју случајева који су се у овим говорима определили за једно од ранијих места, н. пр.: *панина*: пл. *панини* (= **панинѧ* > *панина*), и сл.

Код именица м. рода које у облику за пл. и дуал повећавају број слогова, стање је друкчије. У њих, без обзира на то да ли је у облику за сг. раније био акценат на последњем слогу или на претпоследњем, облици за пл. и дуал имају акценат на другом слогу од краја: *празник* — *празници* [са чланом *празник-о(т)* — *празници-те*] и *отвор* — *отвори* [*отвор-о(т)* — *отвори-те*], и сл. Парадигматичност је, дакле, овде поремећена. Процес који се у обе врсте случајева извршио, прилично је јасан. Именице ж. и ср. рода, задржавајући исти број слогова кроз парадигму, а са првобитним акцентским местом на крајњем слогу, изједначиле су се у месту акцената са именицама које су и раније имале сталан акценат (пор. шток. *баба* — *бабе*, *рѧло* — *рѧла*, *колѧно* — *колѧна*, и сл.). Именице м. рода које повећавају број слогова у облику за пл. и дуал, такође су се изједначиле, и то: именице типа *косач* — *косачи* (пор. шток. *кѧсѧч* — *косѧчи*) повукле су акценат на претпоследњи слог на основу гласовног закона, а именице типа *празник* (пор. шток. *празник* — *празници*) преместиле су акценат у облику за пл. и дуал с трећег слога на други (*празници*) подлежући односу *ѧзик* — *ѧзици* који је постао многобројан придоласком именица типа *косач* — *косачи*. Тај број је појачан и именицама које се не свршавају на *г*, *к*, *х*, а које су у овим говорима раније твориле облик за пл. са наст. *-је*, као: *дѧвер* — *дѧврје*, са чланом *дѧврје-то*, *прѧстен* — *прѧстѧнје*, са чланом *прѧстѧнје-то*, и сл., што одговара штокавском *дѧвѧр* — *дѧвѧрје*. У дуалу: *два дѧврја*. Облик за пл. са наст. *-је* за такве именице још је чест у костурском говору, док је у осталим говорима ове групе јаче потиснут и замењен наставком *-и*. Иако је великим делом потиснут наст. *-је*, остало је акцентско место. На члановани облик сг. у именица типа *ѧзик* — *ѧзици*, с друге стране, утицао је однос простог облика према чланованом облику сг. пменица типа *празник* — *празник-о(т)*, те је добивено

ѐзик — ѐзик-о(т), свакако зато што је, на основу фонетског померања акцента с крајњег слога, постао многобројнији тај тип и тај однос.

Сличан овом односу код поменутих именица м. рода између облика за сг. и облика за пл. и дуал, између простог и чланованог облика, — развио се и код придева однос између облика за м. род и облика за ж. и ср. род и пл. сва три рода, односно краћег облика на сугласник и дужег облика повећаног вокалним наставком. Тако имамо *јолем* : *јолѐма* — *јолѐмо* — *јолѐми*, али *јолем-јо*, и *крáстаф* : *крáстаѓа* — *крáстаѓо* — *крáстаѓи*, али *крáстаѓ-јо*, и сл. Изузетак чине присвојни придеви типа *брáтов* : *брáтова*, *бјуков* : *бјукова*, и *сѓстрин* : *сѓстрина* под утицајем акцента именица од којих су такви придеви образовани. У костурском говору су општем правилу подвргнути од присвојних придева само они на *-ин*, те гласе *сѓстрин* : *сѓстрина*, *снаѓин* : *снаѓина*, *мајчин* : *мајчина*, и сл., док они на *-ов* имају акцент као и у осталим говорима: *дрѓнов* : *дрѓнова*, и сл. Опште правило важи и за глаголске придеве н. пр.: *напиѓен* : *напиѓена*, *копан* : *копана* и *стаѓнал* : *стаѓнала*, и т. д.

Код именица ж. р. са више од два слога акцент се, са врло малим изузетком, налази на другом слогу од краја. Имамо утисак да се та измена (н. пр.: **пону̀да* > **пону̀да*, **цѓрица* > *цѓрица*, и т. д.) догодила на основу истог малочас поменутог односа у акцентском месту између краћег са сугласником на крају и дужег облика с вокалним (овде једнословним и двословним) суфиксом, који је (однос) у овим говорима постао правим језичким осећајем, тим пре што је у наслеђеном материјалу таквога односа већ било, н. пр.: *јареб* : *јаребица*, *воден* : *воденица*, *нож* : *ножици*, *див* : *диви́на* после извршеног повлачења акцента од **дивинá*; и т. д. На тај начин је добивено и *пону̀да* (м. *пону̀да*) према **пону̀д-*, *свѓкѓрѓа* (м. *свѓкѓрѓа*) према *свѓкор*, *заѓжна* (м. *заѓжна*) према **заѓз-*, *јабѓка* (м. *јабѓка*) према **јабѓк-*, и т. д., где претпостављене или постојеће (као *свѓкор*) форме морају, на основу закона о повлачењу акцента са крајњег слога који је у пуној сили, бити акцентоване на другом слогу од краја, а дужи њихов облик, т. ј. именица са суфиксом за ж. р., акцент помера ка крају. Овај осећај могао је бити помогнут и наставком за пл. *-и*, који имају и именице м. р., услед чега се и срећу примери да неке именице м. р. прелазе у ж. р., н. пр.: сг. *ѓлѓмба*, пл. *ѓлѓмби* Костур. Неколико примера одступања као *јабака* Лерин, *пѓднина*, *сѓбота* (*сабота*), и т. д., (в. грађу), док је *работа* Тивеш као у групи А, — показују да овај процес још није завршен, с једне стране;

с друге стране, пак, неки примери потврђују наше објашњење, као: *невидѣница* према *невиден*, *калуђерица* према *калуђер*, *богородица* према **бојород-*, и т. д., с тим да поменути језички осећај у ствари не захтева постављање акцента баш на претпоследњи слог, него само померање његово ближе крају. Много важнија су одступања која срећемо код деминутива на *-ичка* типа *бабичка*, *сестричка*. и т. д., и код називâ местâ (в. грађу), н. пр.: *Бѣсвица*, *Дуњица*, *Драчевица*, и т. д., који су остали изузети од овог процеса, по свој прилици због свога значења.

Код глаголских парадигма које имају облике за лица, спроведен је један акценат кроз сва лица, изузимајући аорист у коме су облици за сг. повукли акценат на други слог: аор. 1 л. сг. *плáти(x)*, 2 л. сг. *плáти*, 3 л. сг. *плáти*, а пл. *платí(x)ме*, *платí(x)те*, *платíа*; и 1 л. сг. имперфекта у коме се догодило то исто: *сѣде(x)*, али 2 л. сг. *сѣдѣше*, и т. д.

У облицима императива акценатско место је код простих глагола исто као у през.: *нóси* — *нóсите*, али код сложених глагола прелази на префикс: *дóнеси* — *дóнете* или *дóници* — *дóните* (од **дон'си* — **дон'сите*), *зáпиши* — *зáпишите*, и т. д. У костурском говору код композита се често чује акценат презенса у облику за пл.: *извáди* — *извáдите*, *налѣј* — *налѣјте*, и сл. С друге стране, у костурском говору и облик императива за сг. има акценат на корену ако је везан с енклитиком: *извѣрти* — *извѣрти-ю*, *пóсади* — *посáди-ю*, *испáнди* — *испáнди-ю*, и сл. У групи А облик императива је *нóси* — *носѣјте*, *слѣши* — *слушáјте* у говорима Дојрана, Кукуша, Беџслије; у осталима је као у групи Б. Облик прилога сад. вр. је у обе групе *сѣдѣјки*, *слушáјки*, и т. д.

При поређењу акценатских система обеју група, А и Б, пада у очи известан делимичан и локалан паралелизам развитка у новијој епохи. Он је, нама се чини, једним делом несумњиво настао на основу појаве фонетског повлачења акцента с крајњег отвореног слога који је изазвао изједначење акценатског места у заједничком низу типова. Али није искључено да је, и пре појаве тога повлачења, већ било извршених генерализација, н. пр.: кад глаголских облика презенса, аориста, имперфекта (у овом облику у свакој групи на засебан начин, изузимајући говор Рупишча у костурском говору који у импф. има акценатско место групе А), и т. д. Данас још нисмо у стању ближе одредити временски однос тих измена, али је за нас јасно да су неке од њих могле постати раније под узајамним утицајем појединих серија. Отуда имамо локалне

варианте за поједине серије, као што су импф. у Рупишчу, трпни придев у Дојрану- Кукушу-Бевђелији (*кóпáн* — *кóпáна* — *кóпáно* према *кóпан* — *кóпана* у осталим говорима групе А, ваља поредити са обликом *кóпан* — *кóпана* у групи Б), и сл., које показују да су неке акцентске црте имале различито раније распрострањење.

У то питање овде не мислимо подробније улазити, него ћемо прегледати акцентске серије по облицима, саопштавајући у излагању само онолико материјала колико нам се чини да је довољно, па да системи буду јасни.

(Свршиће се.)

Милош Ивковић.